

A fordítás határainról Esterházy Péter „nyúlkönyve” alapján*

Forgács Erzsébet

1. Az írás témája és célja

Tanulmányom középpontjában a fordítástudomány, pontosabban a szépirodalmi fordítás örök kérdése áll: Van-e a fordítói szabadságnak határa? Hol van a „fordítás” határa? Mikor kap az olvasó fordítást, mikor átdolgozást vagy akár utánköltést a kezébe? Egyáltalán: Lehet-e egy fordítás „jobb”, mint az eredeti szöveg? S ha igen, mitől lesz „jobb” az eredetinél?

A lehetséges válaszokat Irene Dische és Hans Magnus Enzensberger „Esterhazy. Eine Hasengeschichte” című „meséje” alapján adom meg, melynek egyébként már a magyar címe is „jobb”: „Esterházy. Egy házy nyúl csodálatos élete”.

A könyv alapjául szolgáló nyelvi játék az „Osterhase (magyarul: húsvéti nyúl) – Esterházy (magyarul: ez már eleve magyarul van)”¹ összecsengése. (Ami a magyarságot illeti, ehhez Esterházy ragaszkodik is, „nem mintha nagy bót vóna, ténykérdés.”²) A történet röviden ennyi: az Esterházyk nagy múltú és népes nyúlcsaládja a pöttömség problémájával küszködik, mire az öreg Esterházy herceg elküldi az unokákat külhonba szerencsét próbálni, azaz „behemót”, „dönci”, „böhöm” feleséget keresni, merthogy „pöttöm pöttömöt, böhom böhomöt kölykezz”. A mese a legfiatalabb sarj berlini kalandjait mondja el, hogyan lesz Esterházyból hivatásos Osterhase, s hogyan találja meg Mimit, élete párját, akivel aztán szép böhom gyermekeket nemzenek.

Esterházy Péter „nyúlkönyve” nem „lenyúlkönyv”, éppen azért nem, mert Esterházy nem egyszerűen „lefordította” a szöveget, hanem autoreflexív módon „le-, meg-, át-, szét-, össze-, vissza-” fordította. Rövid tanulmányomban azokat a legfontosabb fordítási eljárásokat, eszközöket mutatom be néhány szemléletes példával, amelyek alapján elmondható: a magyar szöveg jobb lett, mint a német eredeti.³

2. Nyelvi játékok

A fordítást először is az Esterházytól már megszokott, s így már elvárt nyelvi játékok teszik (nyelvileg) igazán magyarrá. Ezek túlnyomó többségben nem fordítások, illetve nem arról van szó, hogy Esterházy célnyelvi szójátékokkal helyettesíti, azaz újraalkotja a forrásnyelvieket, hiszen az eredetiben legtöbbször nincs is nyelvi lelemény.

A szójátékoknak számtalan fajtájával találkozunk, melyeket itt teljes gazdagságukban nincs is mód ismertetni.⁴ A leggyakoribbak a következők:

2.1. Fonematikai játék – analógiás hangátvetés:

„weil ihnen der Sattel zu hoch war und weil ihre Pfoten nicht bis zu den Pedalen reichten” →

„a nyereg túl **magosan**, a pedál túl **alocsany**”

2.2. Összetett szavakkal való játékok:

- Komponensek felcserélése:

„in einen Papierkorb fiel und nicht mehr herauskam” →

„belepottyant a papírkosárba, és nem bírt kimászni, **csakcsupán** evickélt, **csakcsupán** evickélt”

- Dekompozíció:

„«Halt! Stehenbleiben!» rief der Mann mit der lauten Stimme. Er hatte eine grüne Uniform an und sah aus, als würde er jeden Tag einen Hasen essen.” →

„Lett ott minden, **kala s majka**, halt und hende hó, mancs vagy tappancs, de inkább tappancs, mialatt a hangos hangú férfi zöld egyenruhát viselt, és naponként nyúlevőnek tűnt föl.”

2.3. Poliszémiával való játék és poliszemantizáció:

„Nirgends eine **ordentliche** Mauer!” → „Soha seholy egy **tisztességes** fal!
(*Talán egy **tisztességtelen** kellett volna keresni, ha-ha-ha!*)”

„sagte der Fürst” → „a herceg döntött, mert ilyenek a hercegek, **döntősek**”

2.4. Nyelvek keverése:

„kleine Hasen kleine Hasenkinder kriegen, während die großen Hasen immer größer und größer werden” →

„pöttöm pöttömöt, böhöm böhömöt kölykez, **böhöm und noch böhömer**”

2.5. Onomasztikai játékok:

- Kontamináció (szóösszevonás/szóötvözés/szóösszerántás):

„Én is csinálhatnék a dische és enzensberger szavakból egy új családnevet: **die Scheenzensbergers** [...]”

- Rendszertranszcendens homonímia (homofónia):

„Időközben a Scheenzensbergerek dolga is rendbe jött, **sowa** (ejtsd: **szóvá**) tették ezt az egészet, amitől elnyerték valódi nagyságukat.”⁵

- Népetimológiás, homofónián alapuló szóferdítés:

„Mert az ő szavajárása volt, hogy „ihr seid die Osterhasen und wir sind die **Krasznahurka**”, tudniillik az Andrássyaké volt **Krasznahorka** büszke vára.”⁶

- Játékos szóösszetétel:

„Aber so nannte ihn natürlich kein Mensch und erst recht kein Hase, denn erstens kann niemand einen so langen Namen hersagen, und zweitens werden Hasen immer bei ihrem Familiennamen genannt.” →

„Így természetesen a kutya sem szólította, nem beszélve a nyulakról, mert először is az ilyen hosszú név, **Elkelkáposztásítottalanítottatok Mihály**, az kimondhatatlan, másodszer pedig a nyulakat mindig a családnevükön szokták szólítani.”⁷

- Intarzia:

„Deshalb nennen wir unseren Helden von nun an einfach Esterhazy.” →

„Ezért mostantól hősünket egyszerűen Esterházynak nevezzük, **A est(erházy) A.**”

2.6. Ortográfiai játék:

„Eljöttek a keresztelőre is (**egy házy esemény**). Esterházy igencsak megörült nekik.”

„Er landete in einer dunklen Schachtel, die ganz komisch **roch und wild hin- und herschaukelte.**” →

„Végre beindult a cselekmény, és azonnal egy setét dobozban kötött ki, mely furcsán **illato- és ide-oda himbálózott.**”

2.7. Zeugma:

„Der Mann, der das Auto fuhr, sang gerne, **hatte lockige Haare und war immer gut aufgelegt.**” →

„Az autó vezetője szívesen dudorászott, mindig **göndör haja és jó kedve volt.**”

2.8. Szinesztéziás játék:

„Und außerdem **roch** Mimi **wunderbar**.” →
 „És ennek a Miminek **még a szaga is jól állt**.”

2.9. Intralingvális jelentésen alapuló népetimológiás játék:

„Ihr müßt wissen: **die meisten** Fürsten haben es gern, wenn man sie Durchlaucht nennt.” →

„Tudnotok kell, a hercegek **tetemes** része (**teteme?**), jó néven veszi, ha leőfőméltóságúzzák, szeretik, na.”

„Das Dumme war nur, daß es massenhaft Mauern gab, aber hinter diesen Mauern wohnten keine hübschen Häsinnen, sondern nur Berliner.” →

„Talált falat eleget, tömegével talált rájuk, csak az vette ki magát hülyén, hogy ezek mögött nem helyre **nyúlnók** tanyáztak – *hogy őket **lenyúlnók**, elnézést –*, hanem, *Berlin a berlinieké*, berliniek.”

„Aber Esterhazy war schon so weit fort, daß er sie nicht mehr hören konnte. Er rannte wie verrückt, und als er stehenblieb, sah er die Mauer.” →

„Akárhogyis: Esterházy **elszelelt**. **Szelelt, szelelt**, mintha eszét vesztette volna, *ama **fékezhetlent***. Amikor azután mégis **fékezett**: meglátta a falat. Oh.”

„Er bestellte sich eine große Portion gemischten Salat.” → „Nagy adag **misztikus** salátát rendelt (salata **mista**).”

2.10. Játékos szóképzés:

„«Ohne Mauer», sagte Mimi, «ist Berlin ziemlich ungemütlich, findest du nicht? Ich meine natürlich, für Hasen.»

«Weißt du was?» sagte Esterhazy. «Wir ziehen aufs Land.» →

„Mimi, *lényegében osztva Beuys nézetét, aki esztétikai okokból akarta volna a szenátussal megemeltetni a falat*, úgy vélte, Berlin fal nélkül nem izgi. Úgy értve persze, hogy a nyulaknak.

– **Ha Berlin faltalan, az élet hasztalan** – dünnyögte Esterházy. – Tudod mit? Költözzünk vidékre.”

2.11. Tükörfordítás:

„«Ich gebe ja zu, daß ich ziemlich klein bin», sagte Esterhazy. «Aber du könntest mich trotzdem heiraten.»

«Natürlich, du **Dummkopf**», sagte Mimi.” →

„Elismerem, hogy alacsonyságom kívánni hagy maga után. Hozzám jöhetnél feleségül – jegyezte meg Esterházy *a maga körmönfont módján*.

– Természetesen, te **butafej!** – válaszolta Mimi, *ragaszkodván a szószerinthez*.”

2.12. Frazeológiai játékok:

- Literalizáció:

„[...] und es gefiel Esterhazy gar nicht, wie hungrig sie dreinblickten.” →
 „A tekintetek éhségről tanúskodtak, és **ez nem volt Esterházy ínyére.**”

- Lexikai szubsztitúción alapuló frazeológiai játék:

„Ez a fordulat édesapám leleménye, akit a biztonság okáért megkértem, hogy fordítsa le nekem a szöveget. Ezzel **több nyulat is ütöttem egy csapásra.**”

- Képzavaros frazeológiai játék:

„Und mit Ihrem Enkel ist es noch viel schlimmer.” →
 „Ám amikor a szemorvos, e kivagyí citoyen közölte vele, hogy **az unoka szemének a szénája még rosszabbul áll**, megijedt.”

- Frazeologizmus unikális komponensével való játék:

„Er durfte soviel Apfelkuchen essen, wie er wollte und abends las er die Zeitungen.” →

„**Degeszre ehette magát** almáslepénnyel, majd a **degesz** után, esténte elolvasta az újságokat.”

- Komplex frazeológiai játékok (frazeologizmusok halmozása: literalizáció, lexikai szubsztitúció):

„Sie fuhren auf eine große Wiese. Endlich konnte Esterhazy zeigen, was er für ein toller Läufer war. Wie der Blitz rannte er hin und her. Er war der einzige Hase auf der ganzen Wiese und wurde allgemein bewundert.” →

„Úticéljukat egy rétben lehetne összefoglalni, ahol **Esterházy végre kimutathatta a foga fehérjét: és futott, mint a nyúl.** Villámként cikkázott ide-oda. Csak ő volt nyúl a réten, **futást vetett, csodálatot aratott.**”

3. Magyar emlékeztető

3.1. Reáliák

Esterházy szövege nemcsak „magyar nyelvű”, hanem „magyarul” van: látás- és gondolkodásmódja, világképe jellemzően magyar. A nyelvi játékok mellett a reáliák ennek a magyarságnak, a „magyarítás”-nak a kiváló eszközei, melyek lehetnek nyelvi, például frazeológiai reáliák, illetve néprajzi, társadalmi-politikai stb. reáliák:⁸

- Reáliafrazeologizmusokkal való fordítás, ill. azok betoldása:

„Es wäre doch gelacht, dachte Esterhazy, wenn ich in dem großen, fernen Berlin keine große, ferne Frau fände; und wenn ich sie gefunden habe, werden wir **in Saus und Braus leben.**” →

„Tényleg kész röhej volna, gondolta, ha én abban a nagy és messzi Berlinben nem találnék magamnak nagy és messzi asszonyt; aztán meg ha jól megtaláltam, **élnénk, mint Marci Hevesen.**”⁹

„Naja, dachte Eszterhazy, die Italiener wissen es eben nicht besser.” →

„Na ja, gondolta Esterházy, **az olaszok sem jobbak a Signora Deák vásznánál.**”

„«Einen Hasen kann man doch nicht ins Restaurant mitnehmen», meinte Francos Frau.” →

„– **Dunába vizet,** nyulat vendéglőbe? – tette föl az akadémikusodást a nej.”

„Bei ihm zuhause lagen überall Brillenfutterale herum, sogar in der Besenkammer und auf dem Klo.” →

„A tokok nála **úgy heverték szerteszéjjel, mint egy török elleni csata után a halottak,** még a kamrában és a budin is, *hogy egy kicsit gyökintsen a hasonlat, meg benyomhassuk ezt a gyökintsent.*”

- Társadalmi-politikai reáliák betoldása:

„Nur war auf den Bildern kein einziger Hase zu sehen, und der Mann, der die Geschichte geschrieben hatte, behauptete sogar, die Mauer sei ekelhaft und müsse weg.” →

„De a képeken nyúl nem volt látható, és a történet írója még azt is állította, hogy a fal egy undormány és levele!

*Itt a német nyuszifül szépen beremeg a fal, a die Mauer szóra. Itt jön ki az előnye az NDK-nak. Ki a kicsit nem becsüli ... Magyarul a nyúl talán a **vasfüggöny-ről olvasna, vagy eleve Kelet-Franciaországba küldte volna a gondos hercegi nagyapó, és akkor puff neki: **Trianon, weekendre!*****”

„Eva schimpfte immer, entweder auf ihren Vater oder auf Esterházy.

Einmal sah er, wie Daddy ein paar neue Unterhosen anprobierte. Es waren die schönsten Unterhosen der Welt, mit einem Leopardmuster, schwarz und gelb. Daddy sah mit seinem schwarzen Schnurrbart ganz wild darin aus. Solche Unterhosen müßte man haben!

Am anderen Morgen probierte Esterhazy sie heimlich an. Obwohl sie ihm viel zu groß waren, machte er vor dem Spiegel Männchen.” →

„Szóval ez az Éva folyton kárpált, hol az apjával, hol Esterházyval. Ez utóbbi egyszer meglátta, amint előbbi új alsónadrágot próbál. A világ legszebb gatyái voltak ezek, sárga-fekete **habsburgos** leopárd-mintával. Ebben a **lengé ma-**

gyarban – mindez *Berlinben!* – és bajuszban apa igazán vad apai férfi benyomását keltette, *belevaló volt*. Ilyen gatyá kéne, ha vóna, ácsingózott Esterházy, és másnap reggel titokban fel is próbálta, s noha neki túl nagynak bizonyult, *nem való volt bele*, azért két lábra állva ott páváskodott a tükör előtt.”

„Und wenn sie nicht gestorben sind, dann leben die Esterhazys vielleicht heute noch, ohne Mauer, aber mit vielen schönen großen braun-weiß gescheckten Hasenkindern, irgendwo am Waldrand, wo es keine Autos, keine Kaufhäuser und keine Restaurants gibt, in denen man Hasen ißt.” →

„*S míg ők így eldorbézoltak hármában, a mese is a befejezés felé tartott*: ami az Esterházyakat illeti, még ma is élnek, ha meg nem haltak, már nincsen fal, **se vasfüggöny**, de van a sok fehér-barnás nyúlgyerek, élnek valahol egy erdőszélen (*lásd ábra*), ahol nincsenek autók, **se Trabant, se BMW**, és nincsenek áruházak, és nincsenek olyan vendéglők sem, ahol nyulak bukkanhatnának elő – *álnok zsemlegombócok társaságában*.”

3.2. Magyar szövegtér

A betoldásoknak egyrészt az a célja, hogy nyelvi játékokkal, anaforikus-kataforikus szövegkohéziós elemekkel szőjék át a szöveget,¹⁰ másrészt az, hogy az intertextuális utalásokkal (is) „magyarosítsanak”. Az összes intertextuális elemet lehetetlen itt felsorolni, így csak néhányat említek.

Az „ugorgyunk”-ról Móricz Zsigmond „Légy jó mindhalálig” című regényére asszociálunk: az öreg vak Pósalaky szavajárása volt ez, amikor nem érdekelte az az újságcikk, amit Nyilas Misi fel akart olvasni neki.

Amikor a boltos Mimiről, Esterházy jövődöbelijéről azt mondja, hogy ő az utolsó „egyedüli példány”, Kosztolányi Dezső „Halotti beszéd”-e jut eszünkbe.

Főhősünk és Mimi boldog egymásra találásakor iktatja be Esterházy a következő mondatot: „Égi kar intette őket, frigyük sikerülni fog.” – Ez Karinthy ismert intarziájának az elferdítése („Magát égi **kar inti, frigye sikerülni fog.**”)

A történetben az Esterházyk „szerfőlött kicsinyek és szerfőlött intelligensek valának” („sehr sehr winzig und sehr sehr intelligent”), „fékezhetetlen agyvelejűek”, mint Aromo, Lázár Ervin „Négyszögletű kerek erdő”-jének ugyancsak „nagyeszű” ugrifülese, s aki szintúgy menekült, „futott, mint a nyúl”.

Bánk bán híres áriáját idézi például a következő betoldás:

„«Ich bin Österreicher. Mein Großvater ist der Fürst Esterhazy», sagte Esterhazy. «Das dürfte wohl genügen.» →

„– Osztrák vagyok – mondta Esterházy könnyedén. (*Akkor most már ezen most már ne akadjunk fenn, tekintsük az állampolgárságra vonatkozó kijelentésnek, úgy nem húsbavágó, úgy csak bürokratikus aktus, nem **hazám, hazám, te mindenem.***) – Nagybátyám az Esterházy herceg – folytatta eszesen az Esterházy herceg unokája. – Vélem, ennyi elegendő.”

József Attila „Mama” című verse jut eszünkbe az alábbi szövegrészletben:¹¹

„«Und was ist dahinten?»

«Ein paar Apfelkuchen und Sachertorten, alte Decken und Zeitungen, sonst nichts.»

«Ich habe vergessen, sauberzumachen», sagte Francos Frau.” →

„– És mi az ott hátul?

– Úgy almáslepény, mint Sacher-torta, valamint régi pokrócok, újságok, más no – ami olaszul annyit tesz, hogy semmi, nyente.

– *Quanto costa?* – kérdezte a hang, de ez nincs benne a könyvben. A szerzők egy hányada eneszkás volt, most már nem az, már szintiszta német, így nem félt eléggé az NDK-tól. Most már fél, de **most már késő, most látjuk, milyen óriás.**

– **Ö... ö...** – hebegett közbe Franco felesége, a *passzionátus József Attila-kutató és töltött galamb* –, elfelejtettem tisztába csinálni a kocsit.”

József Attila „Lebukott” című versének refrénje, pontosabban annak persziflázsa szerepel mint szövegkonstituáló játékos nyelvi elem a következő szövegrészletben:¹²

„«Was ist denn das?» rief sie.

Esterhazy **war entdeckt.**

«Gestatten, Esterhazy», sagte Esterhazy höflich.” →

„– Én én vagyok. Te te vagy. De te ki vagy, ismeretlen elvtárs? – kiáltotta. Esterházy **lebukott.**

– **Testvér – suttogta –, segítsd a lebukottat.** Engedelmevel, Esterházy – fűzte még hozzá rendíthetetlen udvariassággal.”¹³

4. Egyéb intertextuális elemek

Nem magyarítás a célja a következő intertextuális utalásnak akkor, amikor főhősünk így szól: „Ich bin ein börliner”. Az utalás célja hangulatteremtés, humoros asszociációs játék John F. Kennedy híres beszédét idézve, amelyet 1963 júniusában tartott Nyugat-Berlinben a berlini légihíd 15. évfordulóján: „Ich bin ein Berliner”.

A történet hőse kedvesét a berlini fal mellett, egy réten találja meg újra, ahol csak úgy hemzsegnek a nyulak. Goethe művét juttatja itt eszünkbe Esterházy betoldása:

„*A Dichtung* egyébként itt beletorkollik a **Wahrheitbe**, valóság huppan a költészetbe, mert a berlini fal mögött, a senki földjén ténylegesen elszaporodtak a nyulak, az NDK-s sportbarátok hagyták, hadd szaporodjanak, nem löttek rájuk, parancsuk csak emberekre volt löni.”

De már a mű kezdete is iskolapéldája az intertextualitásnak, s itt sem magyarítás a cél. Esterházy Stephen Butler Leacock „Gertrud, a nevelőnő, avagy a boldogság jutalma” című híres paródiájának kezdetét veszi kölcsön, hogy az olvasói-ér-

telmezői tevékenységet segítse, hogy a történet valóban „úgy nézzen ki”, mint egy történet, azaz megteremti az „elmesélhetőség” mozzanatát:¹⁴

„Vad, viharos éjszaka dühöngött Skócia nyugati partjai fölött. Ezen történetünk szempontjából ugyan ennek különösebb jelentősége nincsen, miután történetünk nem Skócia nyugati partjain játszódik, hanem Írország keleti partjain [Esterháznál: „hanem – ez még vita tárgya”]. De azért ott is elég rossz idő volt.”

5. Stiláris sokszínűség

A magyar „fordítás” azért is jobb, mert amíg a német eredeti stílusában kiegyensúlyozottabb, de úgy is mondhatjuk, hogy egységesebb, addig Esterházy szövege a stiláris jellemzők széles skáláján mozog, többféle kód elemeit felvonultatja főleg a nyelv vertikális, de horizontális tagolódása szerint is.

5.1. Választékos, régies és népies szavak; feltűnő konnotatív értékek

Esterházy olyan szavakat/kifejezéseket használ, amelyek a legkülönbözőbb stílusrétegekhez tartoznak, a legkülönbözőbb stílusárnyalatokkal rendelkeznek. Választékosak például a következő szövegrészletek:

„Ihre **wertvollen** Ratschläge **habe ich nicht vergessen** [...]” →
„Nagyapám **nagybecsű** tanácsát **nem feledtem** [...]”

„Die Mauer, **die Sie mir empfohlen haben**, habe ich nirgends gefunden. Ich glaube, sie steht nur in der Zeitung.” →

„A falat, amelyet **Nagyapám méltóztatott figyelmembe ajánlani**, sehol se találtam, azt hiszem, nincs is, csupán az újságokban szerepel. *Meglehet, úgy járok vele, mint Gagarin az űrben az Istennel. Hogy visszatérek, és jelentem Nagyapámnak: nincsen, mert nem találkoztam vele.*”

„**Dann** setzten sie sich hin, um ein bißchen auszuruhen.” → „**Majdan** megpihentek.”

A régies, illetve népies szavak szintén választékos stílusértékkel bírnak:

„Ja, da saß er nun in seiner Berliner **Kiste**, und aus lauter Langeweile fing er an, Zeitung zu lesen. [...] Die meisten hatten Kleider an, nur die Frauen liefen oft ohne **Hemd** herum und sahen aus, als wäre es ihnen zu kalt.” →
„*Szerintem itt van valami utalás, amit nem értek, mindenesetre ült a rokon nap-hosszat az ő berlini **ládikájában**, legyen szuszék, berlini **szuszékjában**, és unalmában elkezdte az újságokat olvasni. [...] A legtöbbjük ruhát viselt, csak*

a nők szaladgáltak gyakran **blúz** nélkül, **illetve ha már szuszék, akkor pendely nélkül**, és úgy néztek ki, mint akik fáznak.”¹⁵

Míg a német eredeti stílusában semmilyen feltűnő jegyet nem visel, a fordítás a beszélt nyelv jegyeit hordozza, illetve feltűnő konnotatív értékkel bír a következő példákban:

„Solche **Unterhosen** müßte man haben!” → „Ilyen **gatya kéne, ha vóna, ácsingózott** Esterházy [...]”

„Aus dem Fenster sah er seine Großeltern und Eltern, seine Onkel und Tanten, seine Schwestern und seine unzähligen Cousinen, wie sie alle **weinend** mit ihren Taschentüchern winkten.” →

„Az ablakból még látta a nagyszüleit, szüleit, a nagybácsikat és nagynéniket, a nővéreit és húgait és a számos vagy számtalan kuzint, amint azok **picsogva** integetnek zsebkendőikkel.”

„Nun müßt ihr wissen, daß es genau sechs Wochen und keinen Tag länger dauert, bis eine Häsin ein paar Hasenkinder kriegt.” →

„Nos. Nos, tudnotok kell, *hogy bármit is értsünk is rajta, az entyempentyem-től számított napra* pontosan hat hétig tart, míg egy nyúlnak kis nyulai lesznek, *nyúlnóból nyúlanya. Nyúlanyu.*”

„Osterhasen dürfen nämlich nicht so **groß** sein [...]” → „A húsvéti nyúl ugyanis nem lehet **hórihorgas** [...]”

5.2. Különböző szövegfajták/funkcionális stílusok stiláris jellemzőinek keveredése

Mint a fenti példákban láttuk, a stílusrétegekben és a stílusárnyalatokban, a konnotatív jelentésekben sokszínűség figyelhető meg. Emellett még a különböző szövegfajták/funkcionális stílusok stiláris jellemzői is keverednek, így például a tipikusan mesei szövegelemek mellé¹⁶ bekerülnek szavak/kifejezések a hivatalos nyelvből is:

„«Wollen Sie damit sagen, daß man hier tote Hasen ißt?» fragte er.

«Heute besonders zart», antwortete **der Kellner**.” →

„– Csak nem azt akarja ezzel mondani, hogy itten halott nyulakat esznek?

– Mátá különösen zsenge – biccentett **a gaz vendéglátóipari dolgozó**.”

5.3. Dialektusok, szociolektusok

Találhatunk a fordításban tájnyelvi szót („*hogy egy kicsit **gyökintsen** a hasonlat*” – *gyökint* = ’sántít’); az ifjúsági nyelvhez sorolandó kifejezést (a „**sie**” a fordításban „**mész kis csaj**”); de sok a germanizmus is (pl. „«Wenn du es zu einer **richt-**

igen Familie bringen willst, dann muß du dich nach einer Frau umsehen.» → „Ha **virtigli** családot akarsz alapítani, akkor nő után kell nézned.”; „Endlich **faßte er sich ein Herz** und fragte seinen Freund: «Franco, sag mal ehrlich: Die Mauer, gibt's die überhaupt?» → „Végre Esterházy **szívet vett** (ez egyszerre régies és germanizmus), és nekiszegezte a kérdést a barátjának, miszerint drága öregem, édes Bébé, mondanád meg, anyádra, van-e ez a fal vagy senincs?”).¹⁷

Az olaszok német megnyilatkozásait a vendégmunkások „Pidgin-Deutsch” (ún. „Gastarbeiterdeutsch”) nyelvén adja vissza Esterházy: „«Dein Auto ist ja der reinste Saustall», sagte sie. «Bevor wir losfahren, werde ich mal richtig saubermachen.» → „– A te autód van a legtisztább disznóistálló – zsémbelt az azonosított –, mielőtt nekiindulnánk, rendesen tisztába csinálom.” (Vö még: «Ich habe vergessen, sauberzumachen», sagte Francos Frau.” → „Ö... ö... – hebegett közbe Franco felesége [...] –, elfelejtettem tisztába csinálni a kocsit.”)

6. Játék az ekvivalensekkel

6.1. Esterházy elidegenítő fordítási módszerének egyik gyakori eszköze, hogy nem **egy** célnyelvi megfelelőt választ ki, hanem többet is felsorol, azaz a paradigma a szintagmában is megjelenik, aminek megint csak a játékosság, az „arisztokratikus nagyvonalúság” a legfőbb oka. A két nyelv lexikai elemei közötti rendszerszintű (langue-szintű) egy-a-többhöz-megfelelést, azaz amikor is a forrásnyelvi lexikális elemnek a célnyelvben több (legalább kettő) ekvivalense van, a diszkurzus szintjén sem oldja fel mindig, így például a „Pfoten” fordítása következetesen „**mancs** vagy **tappancs**, inkább **tappancs**”:

„Esterhazy *küßte* dem alten Fürsten dankbar **die Pfote** und stieg in den Schnellzug nach Berlin.” →

„Esterházy hálával teletöltött kézcsókkal illette az öreg herceg **mancsát vagy tappancsát, inkább tappancsát**, és fölszállt a berlini gyorsra.”

„Doch er tröstete **sich** damit, daß Mimi bei ihm war. Schließlich war das eine gute Gelegenheit, sie näher kennenzulernen, und wer weiß, vielleicht konnte er sogar um Mimis **Pfote** anhalten und sie heiraten!” →

„De legalább itt van Mimi, vigasztalódott, végtére is ez jó alkalom, hogy közelebbi ismeretséget kössön vele, és ha a jóég úgy akarja, talán még egyszer meg is kérheti **a mancsát vagy a tappancsát, inkább tappancsát**, és összeházasodhatnak.”

„(Hasen, müßt ihr wissen, haben empfindliche Ohren, und die sind so groß, daß man sie gar nicht zuhalten kann. Und als Hase braucht man seine **Pfoten** zum Laufen.) →

„(A nyulaknak, ezt tudnotok kell, érzékeny a hallásuk, a fülük, és olyan akkora, olyan tapsi, hogy képtelenség befogni. Azonkívül az embernek – mint nyúlnak – futásra kell **a lába, úgyismint mancsa vagy tappancsa, inkább tappancsa.**)

A *draußen* szónak szintén két ekvivalense van a szövegben:¹⁸

„**Draußen** war es ziemlich ungemütlich.” → „Barátságatlan volt **odakint (künn)**.”

„Als er aufwachte, war es **draußen** schon dunkel, und der rote Lieferwagen hielt vor einer Konditorei.” →

„Mire fölébredt, **odakint (künn)** már sötétedett, a furgon pedig épp megállt egy cukrászda előtt.”

6.2. Esterházy úgy tesz, mint aki keresi a megfelelő szót, de nem csak az eredmény, hanem a keresés folyamata is papírra kerül, a nyelv poétikai funkcióját megvalósítva:

„Und darunter saß, auf einem Thron aus grüner Holzwolle, ein **hübsches braunweiß geschecktes Häschen** [...]” →

„A fölirat alatt, zöld posztóból készült kis trónuson **csinoska, legyen takaros, takaros**, fehér-barnán tarkás nyúllány üdögélt [...]”

6.3. Gyakran nem teszi le a voksát **egy** magyar ekvivalens mellett, hanem több szinonimát is felsorakoztat, és a saját fordítására reflektál is:

„der Frühling **stand** vor der Tür” →

„a tavasz már az ajtó előtt **várakozott (ácsorgott, toporzékolt** – egyik rosszabb, mint a másik)”.

6.4. Ennek az eljárásnak az ellenkezőjével is találkozunk, amikor is a fordításban ugyanazok a szavak ismétlődnek. Végül is ez szintén az „arisztokrata nagyvonalúság”; ugyanakkor a nagyon is tudatos szemantikai „építkezés” megnyilvánulása:

„Der Bahnhof kam ihm ziemlich **schäbig** und **düster** vor, und es war sehr kalt. **Sonderbare** Leute standen da herum. Sie warfen einander **böse** Blicke zu [...]” →

„Az állomás **randa és komor** volt, a hideg is **randa és komor** volt, és **randa és komor** pofák ácsorogtak a peronon, és **randa és komor** pillantásokat lövelltek egymásra.”

7. Elidegenítés betoldásokkal

Megintcsak az elidegenítő fordítás szolgálatában állnak az olyan betoldások, amelyekben Esterházy kilép a szövegből, kívülről szemléli, mintha nem az övé lenne, mintha csak egy játékszer lenne, amivel neki – könnyed nagyvonalúsággal – bármit joga van megtenni:¹⁹

„Alles war hell beleuchtet [...]” →

„**Itt most jön egy kis városi tájleírás**, hogy minden ki volt világítva [...]”

„Der Mann betrat den Laden, und **bevor Esterhazy auch nur «hoppla-hopp» sagen** konnte, hatte ihn der Verkäufer an den Ohren gepackt und von Mimi getrennt, die im Käfig sitzenblieb und ihm mit ihren rosigen Augen traurig nachsah.” →

„A férfi belépett a boltba, és **mielőtt Esterházy azt mondhatta volna, bikkmakk, nem mintha ezt akarta volna mondani, bikkmakk**, a boltos a fülénél kiemelte Mimije mellől, aki bús, rózsa pillantással követte a merényt. (*Bikkmakk, tegyem, mert tehetem, hozzá.*)”

„Am nächsten Sonntag fuhr die ganze Familie meilenweit durch die Stadt. Es roch nach Herbst. Esterhazy war ganz aufgeregt. Er verkroch sich unter seinen Kissen und deckte sich mit einer Menge alter Zeitungen zu.” →

„Következő vasárnap – bár az nem világos, hogy mi után következett ez a vasárnap, de a németekben, plauzibilisen a saját maguktól való félelmükben, van egy ilyen rendigény, hogy hétfő, kedd meg így – fölkerekedett az egész család, és több tengeri mérföld hosszúságban – gondoljunk Berlin sziget jellegére – beveztek a városba. Az ősz illata, amerikai ötlet nyomán, állítmány. A kis rokon egyre izgatottabb lett, pedig a szöveg szerint nem ismerte az NDK-határt, minden határok leghatárabbikát, sőt, ha visszaemlékszünk a kezdeti önmeghatározási konfliktusainkra, nem is volt kelet-európai, hogy összeszoruljon a gyomra bármilyen államhatárhoz közeledve. Esterházy nyilván a nőre gondolt, tud gyomor attól is szorulni össze.”

A következő betoldásban Esterházy abszurd humort hoz létre. A történetnek azon a részén, amikor a születésnap ajándékká degradálódott Osterhase-Esterházyt megfürdetik, mivel „szaga van”, a fordító Esterházy visszavág az eredeti szerzőinek:

„Ha ti így, én is így! Még hogy szaga! Visszatérve mármost a kis Scheenzensberger családra, az efféle kis családok életében is adódnak fényes pillanatok (csak nincs, aki emlékeznék rá, de hát azért vagyok én itt), konkrétan: létezett két kivételesen kivételes Scheenzensberger, a kis Opus Magnum és az iciripiciri Ájvé, akik **olyan satöbbik voltak, hogy a nap lehunyta a szemét, ha rájuk nézett**, így aztán besötétedett, esni kezdett, a sok esőtől pedig nőni kezdtek a Scheenzik, mint a dudva. Tessék, nekik meg ez volt a problémakör!”²⁰

8. Befejezés

Esterházy szövege nem klasszikus értelemben vett fordítás: Esterházy betold; kihagy; átalakít; adaptál; játszik a szavakkal, az intertextuális (legtöbbször magyarító) utalásokkal; elidegenít; reflektál; fanyar, (ön)ironikus nagyvonalúsággal, azaz nemesi eleganciával, olykor kifinomult választékossággal, olykor pedig lezseren-

főlényesen, s mérhetetlen humorral kilép a szövegből. Éppen így lesz azonban a szöveg teljességgel az övé, a „fordítás” – idézőjel nélkül – jobb, mint az eredeti. A fordítás jobb nyelviségében, mert színesebb, kreatívabb.

Esterházy azt valósítja meg itt fordítóként, amit saját műveinek idegen nyelvre való átültetésénél fordítóinak ajánl: „Azt szoktam javasolni, ha választani kell a hűség és a között, hogy az egy jól hangzó szöveg legyen, akkor inkább engem ejtsenek” (Esterházy 1994: 335). Így „ejtette” Esterházy is az eredetit.

A fordítás többet és másként mond, nekünk, magyar felnőtt olvasóknak. Esterházy szövege nemcsak azért lesz „magyar”, mert magyar nyelven íródott, hanem mert „magyarul” van.

Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy az irodalmi fordítás akkor jobb, mint az eredeti, ha annyira és oly módon elszakad tőle, hogy már annyira célnyelvi és annyira a célkultúrába ágyazott, hogy nem lehet „egyenesen” visszafordítani az eredetire; ha a nyelv mint az adott közösség emlékezete jelenik meg, s egy másik, új világot teremt.²¹ Erre éppen az a szövegrészlet nyújt szemléletes példát, amely az előadás címét és egyben mottóját is tartalmazza:

„Also nahm Esterhazy unter einem roten Lieferwagen Platz. Da war es wenigstens trocken. Außerdem fiel ihm ein lieblicher Geruch auf. Er schnupperte und kam zu dem Schluß, daß das Auto nach Sachertorte und nach Apfelkuchen roch.” →

„Egy piros furgon alatt bújt meg, ott legalább nem esett. Viszont **isteni illat** csapta meg az orrát. – **Te jószágú Úristen!** – sikoltott föl ennek megfelelően Esterházy, majd Sacher-torta és almáslepény, illetőleg ezek illatának autóbóli származásának végkövetkeztetésére jutott. (A fordítás legyen nagyvonalú és elegáns, akár a királyok, hercegek, grófok. – Érezhetően balos megjegyzés.)”

Esterházy zárójeles megjegyzése valóban „balos”, hiszen a „Fel vörösök, proletárok” kezdetű munkásmozgalmi indulót idézi.²² Tehát még egyszer: ezért jobb a magyar szöveg, mint a német eredeti. Mert magyarul van. Nyelvében, gondolkodásában.

Jegyzetek

* Elhangzott: XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szent István Egyetem Humántudományi, Nyelvi és Tanárképző Intézet, Gödöllő, 2006. április 10–12. (A tanulmány erősen rövidített változata előreláthatóan a konferenciakötetben jelenik meg.)

¹ Az oldalak sem az eredetiben, sem a fordításban nincsenek megszámozva.

² Vö. még a finom, de határozott iróniát a következő szövegrészletben: „«Ich bin Österreicher», sagte Esterhazy stolz.” → „(A következő mondat fölött sikoljunk nagyvonalúan át.) – Én osztrák vagyok – mondta Esterházy büszkén.”

³ Az idézetekben kövérrel emelem ki a példákat, a betoldásokat pedig, amelyek a német eredetiben nem szerepelnek, *dőlt betűvel* jelölöm.

⁴ A nyelvi játékok fajtáihoz vö. Forgács 2005.

- ⁵ A homofónián alapuló onomasztikai játék a könyv illusztrátorának, Michael Sowának a nevének alapul.
- ⁶ „Krasznahorka büszke vára” abból a dalból várt ismertté, amely Rákóczi Ferenc hamvainak 1906-ban történt hazahozatala alkalmából született, a kuruc időkben ugyanis Rákóczi egy ideig a várban lakott.
- ⁷ *Az elkelkáposztásítottalanítottatok* a leghosszabbnak tartott magyar szó.
- ⁸ A reáliák fogalmához és fajtáihoz, fordítási nehézségeikhez, ill. a fordításuknál rendelkezésre álló műveletekhez, lexikai átváltási műveletekhez vö. pl. Barchudarov 1979; Bödeker/Freese 1987; Erdei 1988; Forgács 2002a, 2002b, 2004a, 2004b; Klaudy 1997; Koller 1992; Lendvai 1986; 2005; Lossau 1993.
- ⁹ A frazeologizmus szövegstrukturáló elemmé is válik, vö. néhány mondattal később: „*Mi egyébként 1951-ben éppen **Heves** megyébe lettünk kitelepítve.*”
- ¹⁰ Vö. pl.: „Von nun an gehörte Esterhazy zur Familie.” → „Ettől kezdve Esterházy a családhoz tartozott. (*Vérzió: ettől kezdve az Esterházy család tartozott.*)”
- ¹¹ Vö. az utolsó verssort: „Nem nyafognék, de most már késő, / most látom, milyen óriás ő – / szürke haja lebben az égen, / kékitőt old az ég vizében.”
- ¹² Az eredetiben: „Testvér, segítsd a lebukottakat.”
- ¹³ Madách Imre „Az ember tragédiája” című művét idézi a következő példa:
 „«Esterhatschi! Wo bist du?» rief Franco.
 «Komm zurück!» rief Francos Frau.
 «Bittel!» rief Pizzi.” →
 „– Eszterháccsi, hol vagy? – kiáltott Franco.
 – **Anyának érzem, oh Eszterháccsi, magam!** – kiáltott Franco neje, *de ez túlzás.*”
 Az eredeti szállóigét („Anyának érzem, oh Ádám, magam.”) Békés István (1977: 813) így értékeli: „A sorsdöntő, emberiséget mentő, jövőt biztosító édes titok, amit *Éva* súg *Ádámnak*, gyakori, s többnyire frivol helyzetet jelző citátum lett”.
- ¹⁴ Az „elmesélhetőséghez” vö. Kálmán C. György 2006.
- ¹⁵ Vö. lentebb is: „**In der Kiste** war es ziemlich langweilig.” → „**A pendelyben**, helyesbíték, **a szuszékban** eléggé unalmasan pergett az idő.”
- ¹⁶ Pl. „Und wenn sie nicht gestorben sind, dann leben die Esterhazys vielleicht heute noch [...]” → „[...] ami az Esterházyakat illeti, még ma is élnek, ha meg nem haltak [...]”
- ¹⁷ Néhol angol és német szavak és kifejezések is előfordulnak: „**Small is beautiful**, *de az csak úgy anpasszan.*”; „Dem Fürsten Esterhazy aber war es ganz egal, wie man ihn ansprach, und daß ihm keine Brille helfen konnte, das wußte er schon.” → „Az Esterházy hercegnek azonban **absolutely** mindegy volt, hogyan szólítják, **ganz egal**, azt meg, hogy rajta semmiféle szemüveg nem segít, tudta úgysis.”
- ¹⁸ Vö. még szintén zárójeles megoldással: „Sie sprangen davon, immer weiter und weiter, bis sie die letzten Häuser hinter sich gelassen hatten.” → „Így is lett, hopp, hopp, egyre messzebb s messzebb, maguk **mögött (megett)** hagyva a város házeit.”
- ¹⁹ A betoldásoknak köszönhetően a fordítás mintegy három oldallal lett hosszabb, mint az eredeti (25 vs. 28 oldal).
- ²⁰ Esterházy egy történetet helyez a történetbe, az óriássá nőtt Scheenzensbergerek történetét, amelyet aztán így minősít: „Pisi a Szaharában mint családregény”. Azt, hogy ez a történet betoldás, egyértelműen jelzi is: „Akkor ide iktassunk egy kicsit.”
- ²¹ Vö. Szegedy-Maszák 2003: 12.
- ²² „Fel vörösök, proletárok, / Csillagosok, katonák, / Nagy munka vár ma reátok, Állnak még a paloták. – **Királyok, hercegek, grófok**, / Naplopók és burzsoák, / Reszkesettek, mert feltámad / Az elnyomott proletár. – Világot megváltó szabadság, / Zászlaját fújja a szél. / Éljenek a leninisták, / És a nemzetköziség! – Éljenek a kommunisták, / És a nemzetköziség!”

Irodalom

- Barchudarow, L. S. 1979. *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*. Moskau/Leipzig: Verlag Progreß.
- Békés I. ²1977. *Napjaink szállóigéi*. Budapest: Gondolat.
- Bödeker, B., Freese, K. 1987. Die Übersetzung von Realienbezeichnungen bei literarischen Texten: Eine Prototypologie. In: *Text-context. Translation. Theorie-Didaktik-Praxis*. Sonderdruck 2/3. Heidelberg: TextconText-Verlag.
- Erdei, I. 1988. *Kypc nepeoda. Orosz-magyar fordítástechnika*. Szeged: JATE Kiadó.
- Esterházy P. 1994. *Egy kékharisnya följegyzéseiből*. Budapest: Magvető.
- Forgács E. 2002a. A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben. Magyar-német kontrasztív vizsgálat. *Fordítástudomány* IV. évf. 2. szám, 63–82.
- Forgács, E. 2002b. Zur Übersetzungsproblematik der „Realien“ in literarischen Texten. Eine kontrastive Untersuchung Ungarisch-Deutsch. *DUFU (Deutschunterricht für Ungarn)*. Jg. 17. Nr. 3–4., 65–89.
- Forgács E. 2004a. Gömböc, hamuban sült pogácsa, kutyanyelvs takarékpersely, vörös nyakkendő és eszemká... Avagy: reáliák és fordításuk Garaczi László lemúriáiban. In: Bernáth Á., Bombitz A. (szerk.) 2004. *Miért olvassák a németek a magyarokat? Befogadás és műfordítás*. Szeged: Grimm Könyvkiadó. 190–222.
- Forgács E. 2004b. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* VI. évf. 2. szám, 38–56.
- Forgács E. 2005. *Nyelvi játékok. Kreativitás a viccekben, a reklámnyelvben, a sajtónyelvben és irodalmi szövegekben*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Kálmán C. Gy. 2006. Példázat, mise en abyme, metafora. <http://www.geocities.com/gckalmanhu/recent/KCGYSZIL.html?20621>
- Klaudy, K. ³1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Koller, W. ⁴1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg/Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag.
- Lendvai E. 1986. *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Pécs: JPTE.
- Lendvai E. 2005. Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében. In: Dobos Cs. et al. (szerk.) 2005. *„Mindent fordítunk és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Könyv Klaudy Kinga tiszteletére. Bicske: SZAK Kiadó, 67–71.
- Lossau, N. 1993. *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Szegedy-Maszák M. 2003. *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Források

- Dische, I., Enzensberger, H. M. 1993. *Esterhazy. Eine Hasengeschichte*. Bilder von Michael Sowa. Düsseldorf: Sauerländer Verlag.
- Dische, I., Enzensberger, H. M. 1996. *Esterházy. Egy házy nyúl csodálatos élete*. Michael Sowa képeivel. Fordította és átdolgozta: Esterházy Péter. Budapest: Magvető.